

Musa Hornasi (Musa Horanî)'nin Tarih-i Ermenistan Adlı Eseri

Doç. Dr. Ali Cin¹

Özet

Ermeni tarihi üzerine bilinen en eski eser Musa Hornasi'nin Tarih-i Ermenistan adlı eseridir. Eserin yazarı olan Musa Hornasi hakkında yazılı kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bilim adamları onun yazdıklarına dayanarak Yunan, Süryani ve Pehlevi dillerini iyi bildiğini ve Mısır, Şam ve İran gibi geniş bir coğrafyada 5. yüzyılda yaşadığını söylemektedirler. Eserin önemli hususiyetlerinden biri Ermeni tarihini milattan önceki dönemlerden efsanelerle başlatması ve eserin eski Ermeni diliyle yani Grabarca ile yazılmış olmasıdır. Eser Ermeni tarihi ile ilgili bilgi bilgilerin yanı sıra tarih boyunca Ermenilerin ve Ermenilerle ilişkide olan milletlerin tarihi hakkında da bilgiler vermiştir. Hornasi'nin eseri üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Ermenistan'ın tarihi büyük şahsiyetlerinin şeceresi, Ermenilerin büyük dedesi I. Haik'ten Makedonyalı İskender'e kadar geçen olaylar anlatılır. İkinci bölümde Ermenistan'ın tarihi şahsiyetleri, Ermenistan'da Arşakoni Hükümetinin kurulmasını ve üçüncü Tirdad (M.S. 318) hükümdarına kadarki dönem anlatılır. Üçüncü ve son bölümde ise Ermenistan'ın Tarihi büyük şahsiyetlerinin sonu, III. Tirdad döneminden Arşakoni hükümdarlığı (M.S. 428) ve Gerigor'un soyunun ve saltanatının sona ermesine kadar olan dönem detaylı bir biçimde anlatılır.

Anahtar sözcükler: Ermenistan Tarihi, Musa Horani, Musa Hornasi, Ermeni, Tarih

Tarih-i Ermenistan (History Of Armenia), Work Of Musa Hornasi

Abstract

The oldest work on the history of the Armenia is undoubtedly work of Musa Hornasi called as Tarih-i Ermenistan (History of Armenia). There is no information about Musa Hornasi, the author of work, in any written sources. However scientists are saying that he was knowing Greek, Syriac and Pahlavi languages well and lived in a wide geography comprised countries such as Iran, Egypt and Damascus in 5th century. One of the important characteristics of the work is that

1 Doç. Dr. Ali Cin, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Antalya

lerin tarihi hakkında da bilgiler verdiğini, Ermeni ve İranlıların tarihin başlangıcından itibaren ilişkilerinin olduğunu bunun da tarihi ve kültürel bir zenginlik olduğunu söyler. (Nalbandiyan, 1984, 8).

Nalbandiyan eseri Farsçaya çevirmesinin sebebini, Ermenilerle İranlıların ortak bir tarihe sahip olmalarına ve İran tarihindeki bazı eksiklerin giderilmesi noktasında Hornasi'nin eserinin büyük bir rol oynayabileceğine bağlar.

Yine Nalbandiyan'a göre Hornasi, bu tarihî eserini yazabilmek için kırktan fazla kaynağa müracaat etmiştir. Hornasi'yi diğer yazarlardan ayıran önemli özellik, onun Yunan, Süryani, Pehlevî dillerini bilmesi ve hatta yazarı belli olmayan ve aslı bulunmayan doğu kaynaklarından bile istifade etmesidir. (Nalbandiyan, 1984, 5). Hornasi, eski milletlerin bilinen yazarların içerisinde çabucak fark edilebilecek bir bilgi düzeyine sahiptir. Doğu milletlerinin eski tarihinde, önemli bir kaynak kişi olarak gösterilmesi, onun güvenilir bir kişi olduğunun apaçık göstergesidir. Hiçbir Ermeni yazar onun seviyesine ulaşamamıştır. (Nalbandiyan, 1984, 6).

Hornasi'nin şahsî yaşamı hakkında yazılı bir bilgi yoktur. Hornasi'nin doğumu belli olmadığı için araştırmalarda ve kaynaklarda bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Ancak bilim adamları onun yazdıklarından yola çıkarak onun doğum tarihi hakkında tahminlerde bulunmuşlardır. Hornasi, Taron ilinin Khoren (Horen) köyünde dünyaya geldiği için Horenî olarak adlandırılmıştır. Bazı yazarlar onu Taronî diye adlandırmıştır.

Hornasi, öğrenim hayatının başlangıcında Ermeni Dil ve Edebiyatını öğrenirken, Yunanca, Süryanice ve Pehlevî'yi de öğrenmiş, ayrıca Mısır, Şam ve Rumların büyük kütüphanelerinde araştırmalar yapmıştır. Yunan dil ve edebiyatını iyice öğrenerek Platonizm (Eflatun'un yeni felsefesi) hakkındaki bilgilerini tamamlamıştır. (Nalbandiyan, 1984, 7).

Hornasi, genç yaşta ülkelerarası yaptığı yolculuklar esnasında ünlü bilim adamları ve filozoflarla tanışmıştır. (Nalbandiyan, 1984, 8). Hornasi'nin eserine göre, Hornasi bu eserini Sahak Bakratonî'nin emriyle yaklaşık olarak 65 ile 70 yaşlarında, milattan sonra 475 ile 480 yıllarında yazmıştır. (Nalbandiyan, 1984, 9). Hornasi'nin ölüm tarihi tam olarak bilinmemektedir. Rivayetlere göre kabri de, Taron Ermeni Kilisesi'nin yakınlarında bir yerdedir. (Nalbandiyan, 1984, 9).

Hornasi'nin Tarih-i Ermenistan adlı eseri üç bölümden oluşmaktadır.

I. Bölüm (Birinci Kitap)

Ermenistan'ın Büyüklerinin Şeceresi:

Bu bölümde Ermenilerin menşei ile ilgili problemler, efsanelere göre insanın yaratılışı, İncil'e göre insanın ve değişik milletlerin yaratılışı onların dili ile, Babil'in inşa edildiği zamandan sonraki dönem anlatılır. Aynı bölümde Ermenilerin tarihini Ermenilerin büyük dedesi ilk Haik'ten başlayarak Makedonyalı İskender'e (M.Ö 330) kadar geçen olaylar anlatır. Ayrıca bu bölümün sonunda iki parça

halinde İran Pers efsanelerinden Edehak (Zahak) ve Feridun'un efsaneleri de anlatılır.

Birinci Kitabın Fihristi:

Ermenistan Büyüklerinin Şeceresi (Tarihî Şahsiyetleri)

1. Sehak'ın Cevap Yazısı ve Onun İstediklerini Yapmasını Söz Vermesi
2. Matikan Kelde ve Aşur Kaynaklarında Bizimle İlgili Daha Fazla Bilgi Olmasına Rağmen Biz Niçin Ülkemizin Tarihini Anlatmak İçin Yunan Kaynaklarını Seçtik
3. Bizim İlk Padişah ve Emirlerimizin Marifetsizliği ve Eğitimsizliği
4. Hz. Adem ve Diğer Peygamberler Hakkında Başka Tarih Yazarlarının Farklılıkları
5. Nuh'un Çocuklarının İbrahim Ninus ve Aram'a kadar Şecere Uyumu; Ninus ne Bel'dir ne de Bel'in Çocuğudur
6. Bazı Arkeologlar'ın Kendi Zihinlerindeki Hz. Musa İle Uyumu ya da Uyum-suzlukları ve Filozof Olempiyodres'in Sözlü Hikayeleri
7. "Bel Adı Müşrik Yazarlara Göre Aslında Kitab-ı Mukaddes'te Geçen Neb-rut'un Adıdır" Biçimde Kısa Bir Açıklama
8. Bu hikayeler Kimin Emeğiyle ve Nereden Bulunmuştur?
9. Ermenistan'ın Vagarşak Şahının İran'ın Büyük Arşak Şahına Gönderdiği Mektup
10. Hayk'ın İsyanı
11. Hayk ile Bel Savaşı ve Bu Savaşta Bel'in Ölümü
12. Hayk'ın Nesli ve Halefleri ve Onların Her Birinin Faaliyetleri
13. Doğularla Aram'ın Savaşı ve Onun Zaferi, Niyukarmades'in Ölümü
14. Aşurlarla Aram Savaşı, Aram ile Payapıs Kaagya Zaferi, Kisarya, Birinci Hayk'ın ve Ermenistan'ın Başka Bölgeleri
15. Aram ve Onun Şamiram İle Yapılan Savaşta Ölümü
16. Şamiram, Aram'ın Ölümünden Sonra Şehir, Saray ve Setleri Nasıl Yaptığı
17. Şamiram Niçin Kendi Oğlanlarını katletti? Şamiram'ın Zerdüşmak'ın Elinden Ermenistan'a Kaçışı ve Kendi Oğlu (Ninvas) Tarafından Öldürülmesi
18. Şamiram'ın Hindistan'daki Savaşı ve Ermenistan'da Ölümü
19. Şamiram'ın Ölümünden Sonra Çıkan Olaylar
20. Ara Bin Ara ve Sasanur Lakaplı Anuşavan'ın Oğlu Olduğu
21. Ermenistan'ın İlk Hükümdarı Pavir İbni Sekayi Erdi'nin Sardanapal Hüküm-darlığını Gasp etmek Amacıyla Varbaksmadi'ye Yardımı
22. Hükümdarlarımızın Babadan Oğula Sıralanışı
23. Senekerim'in Oğulları (Artsruni, Gnuniler ve Bedşehr Aktezniler Aşiretleri Onun Soyundadır. Yine Angek Aşireti Onun Soyundandır)
24. Tigran Hakkındaki Detaylar

25. Kuruş ile Tigran'ın İttihat ve İttifaklarının Ajdehak'ın Korkmasına Sebep Olması
26. Tedirgin Ajdehak, Şüpheli Geleceğini Rüyasında Mucize Gibi Görmesi
27. Ajdahak'ın Danışmanların Görüşleri ve Daha Sonra Kendi Fikirleri ve Uygulamaları
28. Ajdahak'ın Mektubu, Tigran'ın Onaylaması ve Tigranuhi'yu Med'e Göndermesi
29. Hiyanetin Ortaya Çıkması, Tigran ile Ajdehak Savaşı ve Ajdehak'ın Ölümü
30. Tigran'ın Kendi kızkardeşini (Tigranuhi) Betigranakurt'a Göndermesi, Ajdehak'ın ilk eşi (Anush) ve Esirlerin Yerleşmeleri
31. Tigran'ın Nesli ve Ondan Gelen Kavimler
32. Tevtamos Zamanında İlyas Savaşı, Zarmair ve Ordusunun Habeşi Çetelerine Katılması ve Onun Ölümü

Fars Efsanelerinden:

Biyoreseb Ajdehak (Zahhak)

II. Bölüm (İkinci Kitap)

Ermenistan'ın Büyüklerinin Tarihi:

Hornasi bu bölümde, o dönemdeki Ermenistan'ın uluslararası durumunu anlatır. Part Arşakoni silsilesinin başlangıcını, Pers Arşak'ın kardeşi Birinci Vagarşak'ı, Ermenistan'a hükümdar olarak gönderilmesini, Ermenistan'da Arşakoni Hükümetinin kurulmasını ve üçüncü Tirdad (M.S. 318) hükümdarına kadarki dönem anlatır.

İkinci Kitabın Konu Fihristi

1. İkinci Kitaba Giriş
2. Arşak Hükümdarlığı ve Çocukları, Makedonyalılarla Savaşı, Rumlarla Anlaşması
3. Vagarşak'ın Ermenistan Hükümdarlığına Geçmesi
4. Vagarşak'ın Cesur Ermenileri Bir Araya Getirmesi
5. Morpugikos İle Savaş Morpugikos ve Mızrap Yarası İle Ölümü
6. Vagarşak'ın Kuzey ve Batı Ermenistanı Dize Getirmesi
7. Devlet Kurumları ve Naharariler'in Yayılması
8. Med Hükümdarı Ajdehak'ın Soyundan Birinin Devletin İkinci Makamına Gelmesi
9. Birinci Arşak ve Hükümdar Olması
10. Katina Mar Abbas Kitabından Sonra Kendi Tarihini Yazmak İçin Kaynaklarını Nereden Buldu?
11. Birinci Artaşes ve Arşedit'in Alınması

12. Arteşes'in Batıya Askeri Seferi, Kresos'un Yakalanışı ve Putlarının Ganimet olarak Alınıp Ermenistan'a Gönderilmesi
13. Vakanüvistlerin Eserlerinde Arteşes'in Dünya Hükümdarı Olması ve Kresos'u Zincire Vurması
14. İkinci Tigran Hükümdarlığı, Yunan Askerlerinin Püskürtülmesi, Çok Tanrılı İnanç
15. Rum Komutanı Pempeos'un Ermenistan'a Askeri Seferi, Majak'ın Ele Geçirilmesi ve Mihrdad'ın Ölümü
16. Tigran'ın Rum Askerlerine Saldırması, Gabianos'un Kaçması ve Tigran'ın Genç Mihrdad'ı Kurtarması
17. Kresos ile Tigran Savaşı ve Kresos'un Ölmesi
18. Kassios'un Tigran'a Karşı Çıkması, Genç Mihrdad'ın Ayaklanması ve Kesaria Şehrini Yapımı
19. Tigran ile Arteşes'in İttifakı, Filistin'e Askeri Seferleri, Hurkanos ve Çok Sayıda Yahudi'nin Esir Edilmesi
20. Ermenilerle Rumların İkinci Savaşı, Sigon ile Bendidios'un Yenilmeleri
21. Antoniyos'un Bizzat Ermeni Ordusuna Saldırması ve Shamshat Şehrini Ele Geçirmesi
22. Artavazd'ın Hükümdarlığı ve Rumlarla Savaşı
23. Antoniyos'un Artavazd'ı Esir Alması
24. Arşam'ın Hükümdarlığı, İlk Kez Rumlar'ın Ermenistan'ı Kısmen Haraca Bağlaması, Hiyurkanos'un Kurtulması ve Bagratoniler Kavminin Tehlike ile Karşılaşması
25. Arşam ve Heredos'un Münakaşaları ve Arşam'ın Herdos'a Boyun Eğmesi
26. Abgar'ın Hükümdarlığı, Rumlar'ın Ermenistan'ı Tamamen Haraca Bağlaması, Heredos Ordusuyla Savaş ve Heredos'un Kardeşinin Oğlu Yusuf'un Ölmesi
27. Yedesia Şehrini İnşası
28. Abgar'ın Doğu Seferi, Arteşes'i Hükümdarlığa Getirmesi ve Arteşes'in Kardeşleri Arasında Barışı Sağlaması
29. Abgar'ın Doğu Seferinden Dönüşü ve Aret'e Heredosla yaptığı Savaşta Yardım Etmesi
30. Abgar'ın Emirlerini Sabinos'un Yanına Göndermesi, Emirlerin İsa ile Karşılaşmaları, Abgar'ın İsa'ya İman Etmesi
31. Abgar'ın İsa Mesih'e Mektubu
32. Abgar'ın Mektubuna Karşılık İsa'nın Havarilerinden (Tovmas)'a Emrederek Cevap Yazdırması
33. Havari Tadius'un Yedesia'da Vaaz Etmesi ve Abgar'ın Beş Mektubunun Tekrar Yazılması
 - Abgar'ın Tiberios'a Gönderdiği Mektup
 - Tiberios'un Abgar'a Cevabı

- Abgar'ın Tiberios'a Gönderdiği II. Mektup
- Abgar'ın Nerse'ye Gönderdiği Mektup
- Abgar'ın Arteşes'e Gönderdiği Mektup
- 34. Havarilerinin Şehit Olması
- 35. Sanatörük'ün Hükümdarlığı, Abgar'ın Çocuklarını Katletmesi ve Kraliçe Hagine
- 36. Mütesebin Şehrini Yeniden İnşası, Sanatörük'ün Nasıl Adlandırıldığı ve Onun Ölümü
- 37. Yervand'ın Hükümdarlığı, Sanatörük'ün Çocuklarını Katletmesi, Arteşes'in Kaçması ve Kurtulması
- 38. Yervand'ın Arteşes'i Ele Geçirebilme Çabaları ve Maveraünnehr'in Elinden Çıkması
- 39. Yervandashat Şehrini İnşası
- 40. Yervand'ın Bagaran Şehrini Putlarını Yapması
- 41. Dznendots Ormanı'nın Yapılması
- 42. Yervandakert Sarayı
- 43. Arteşes'in Hükümdar Olması İçin Senbat ile İran Hükümdarlarının Çalışmaları
- 44. Arteşes'in Yervand'a Karşı Sefere Çıkması ve Yervand'ın Asker Toplaması
- 45. Arteşes'in Ermenistan'a Girer Girmez Başarılı Olması
- 46. Yervand ile Arteşes Savaşı, Yervand'ın Kaçması, Şehrini Ele Geçirmesi ve Yervand'ın Ölümü
- 47. Arteşes'in Hükümdarlığı ve Taraftarlarının Haksinaslığı
- 48. Yervaz'ın Katledilmesi, Başka Bir Bagaran Şehri Yapılması ve Arteşes'in Rumalara Haraç Vermesi
- 49. Arteşat Şehrini İnşası
- 50. Alanlar'ın Ermenistan'a Saldırıları ve Yenilmeleri, Alanların Arteşes'le Akraba Olmaları
- 51. Argam ve Oğullarının Katledilmesi
- 52. Senbat ve Alanların Ülkesindeki Çalışmaları, Artaz'ın Şehirleşmesi
- 53. Kaspların Ülkesinin Dağılması ve Arteşes'in Oğlanları ile Senbat'ın Arasının Bozulması
- 54. Mityanus Ordusuyla Basian'da Savaş
- 55. Trayanos ve Yaptıkları, Majan'ın Kardeş Eliyle Katledilmesi
- 56. Arteşes'in Ermenistan Nüfusunu Arttırması, Şehirler ve Bölge Sınırlarını Çizmesi
- 57. Amatonilerin Asilzadeligi
- 58. Arevegian Aşireti ve Şeceresi
- 59. Arteşes Zamanında Bilim ve Fen
- 60. Arteşes'in Ölümü

61. Artavazd'ın Hükümdarlığı, Kardeşlerine Karşı Yaptığı Baskı ve Onun Belirsiz Şaşırtıcı Ölüm Hikayesi
62. Tiran
63. Tirdad Bagratoni ve Onun Kavminin Eski Adları
64. Son Tigran ve Onun Yaptıkları
65. Vagarsh'ın Hükümdarlığı, Basen Kasabasının İnşası ve Etrafına Sur Yapılması, Khazir'larla Savaşı ve Ölümü
66. Vagarsh'ın Yaşantısıyla İlgili Kaynaklar
67. Agatangegos'un Anlattığı Küçük Bir Rivayet
68. Part Kavimlerinden Ayrılan Saltanat Ailesi
69. İran Hükümdarı Artashes'in Nesli ve Halefleri
70. Pehlevilerin Bilinen Efsaneleri
71. Birinci Hüsrev'in Bardavan'a Yardım Etmek İçin Aşur'a Askerî Seferi
72. Hüsrev'in Pilipos'tan Yardım Alarak Erdeşir'le Savaşması
73. Hüsrev'in Rumlardan Yardım Almaksızın Erdeşir'le İkinci Savaşı
74. Anak'ın Ermensitan'a Gelmesi ve Kutsal Gerigor'un (Ruşenger) Doğumu
75. Kapadokya Kiserya Baş Papazı Permelianos
76. Erdeşir'in Ermenistan'a Askerî Seferi, Erdeşir'in Kayser Takitos'u Yenmesi
77. İranlılar İle Romalılar Arasındaki Barış Antlaşması, Erdeşir'in Ermeni Hâkimiyetinin Olmadığı Yıllarda Ermenistan'da Düzen Kurması
78. Erdeşir'in Mandakuni Kavmini Katliamı
79. Ermenistan'da Ermeni Hâkimiyetinin Olmadığı Yıllarda Tirdad'ın Şecaatleri
80. Baş Papaz Artites'in İnzivada Olan Makos'a Yazdığı Mektupta geçen Kutsal Gerigor'un (Roşenger) ve Çocuklarının Dünyaya Gelişi Hakkında Malumat
81. Mamikonianlar Kavminin Ortaya Çıkması
82. Tirdad'ın Hristiyan Olmadan Önceki Şecaatleri
83. Tirdad'ın Ashkhen İle Evlenmesi, Kostantin ve Maksimina ile Evlenmesi, Kostantin'in Hristiyan Olması
84. Mamgun Çen Nejat'ın Selkoniler Kavmini Katliamı
85. Tirdad'ın Akvan Bölgesindeki Savaşlardaki Kahramanlıkları ve Basiller'in Çarını İkiye Bölmesi
86. Mesut Nune ve Onun Vasıtasıyla Gürcülerin Hristiyan Olması
87. Şapur'un Yenilmesi ve Kostandiyanos'a İtaat Etmesi, Tirdad'ın Ekbatan'ı Ele Geçirerek Akrabalarını Getirmesi, Kurtarıcı Haçın Bulunması
88. Likianos'un Zincire Vurulması, Rum İmparatorluğunun Merkezinin Değiştirilmesi ve Kostantiniyye'nin İnşası
89. Mülhit (Zındık) Arios ve Nikia'da Gerigoryos'un Mucizesi Hakkında Yapılan Ruhani Toplantı

90. Arsitakos'un Nikia'dan Geri Dönmesi, Akralarının Hristiyan Olması, Garni Kalesini İnşa Etmesi
91. Gerigor ile Artikos'un Ölümü, Manya Airk Dağının Adlandırılması
92. Tirdad Şah'ın Ölümü

III. Bölüm (Üçüncü Kitap)

Ermenistan'ın Tarihi Büyük Şahsiyetlerinin Sonu:

Bu bölümde Üçüncü Tirdad döneminden Arşakoni hükümdarlığı (M.S. 428) ve Gerigor'un soyunun saltanatının sona ermesine kadar olan dönem anlatılır. Hornasi, 5. yüzyılda yaşadığı için ve kaynakların bu dönemde daha fazla olması dolayısıyla üçüncü bölümü daha detaylı bir biçimde yazmıştır.

1. Üçüncü Kitaba Giriş
2. Tirdad'ın Ölümünden Sonra Büyük Vertans ile Üç Asilzadenin Başından Geçen Olaylar
3. Kutsal Gerigoris'in Vahşi Kabilerler Tarafından Öldürülmesi
4. Bedşah Bakur'un Ermeni Birliğinden Ayrılması ve Asilzadelerin Hüsrev'i Hükümdar Yapmak İstemeleri
5. Ermenilerin ve Kestand'ın Mektubu
6. Antiyokos'un Gelmesi ve Onun Yaptıkları
7. Büyük Hakob'un Karşısında Menuçer'in Yaptığı Hatalar ve Ölümü
8. Kısaboşlu Hüsrev'in Hükümdarlığı, Ormanlık Alanın İçerisine Sarayını Nakletmesi
9. Hüsrev Zamanında Kuzey Ermenistan'ın Ele Geçirilmesi ve Vahan Amatonin'in Şecaatleri
10. Hüsrev'in Ölümü ve İranlılarla Ermenilerin Savaşı
11. Tiran'ın Hükümdarlığı, Büyük Vertans'ın Göç Etmesi (Ölmesi)'yle Kutsal Husik'in Onun Yerine Geçmesi
12. Kestand ile Şapur'un Savaşı
13. Culyanos'un Tiran'ı Karşılama Gitmesi ve Ona Rehine Vermesi
14. Danial ve Kutsal Husik'in Öldürülmesi
15. Zora ve Ermeni Ordusunun Bir Kısmının Culyanus'tan Ayrılması ve Culyanus'un Zora ve Kabilesini Katletmesi; Culyanus'un Tiran'a Yazdığı Mektup
16. Husik'in Oğullarının Ölümü ve Parneseh'in Tahta Oturması
17. Şapur'un Tiran'ı Aldatarak Yanına Çağırması ve Onu Kör Etmesi; Şapur'un Tiran'a Gönderdiği Mektup
18. Şapur'un Arşak'ı Tahta Oturtması ve Yunan'a Sefere Çıkması
19. Arşak'ın Yunan Hükümdarını Aşağılaması; Valentianos'un Arşak'a Yazdığı Mektup
20. Kutsal Nerses ve Yararlılıkları

21. Arşak'ın Kardeşi Tirdad'ın Öldürülmesi, Kutsal Nerses'in Bizans'a Yolculuğu ve Rehineleri Geri Alması
22. Arşak ve Genel Arasındaki Nifak ve Tiran'ın Ölümü
23. Arşak'ın Genel'i Kiskanması ve Onu Öldürmesi; Arşak'ın Genel'e Mektubu
24. Arşak'ın Küstahça Genel'in Eşiyle Evlenmesi ve Ondandır Pap'ın Doğumu
25. Tirit'in Katledilmesi
26. Şapur'un Tigranakert'e Yenilmesi; Şapur'un Tigranakert'e Mektup Göndermesi
27. Arşakavan Şehrinin İnşası ve Viran Olması ve Ani Şehrinin Ele Geçirilmesi
28. Tigranakert'in Ele Geçirilmesi ve Tamamen Viran Edilmesi
29. Arşak'ın Kendi Asilzadeleriyle Savaşı ve Pap'ın Rehine Gönderilmesi; Arşak'ın Valsa Gönderdiği Mektup
30. Büyük Nerses'in İssız Bir Adaya Sürgün Edilmesi ve Sürgündekilerin İlahi Güçten Yararlanmaları
31. Arşak'ın Asilzadeleri Katletmesi ve Khad Baş Papaz'a Yaptıkları
32. Mesut Khad'ın Arşak'a Hatalarını Söylemesi ve Arşak'ın Onu Recmetmeyi Düşünmesi
33. Büyük Teodos Hükümdarlığı, Kutsal Ruh'un Aleyhine Mücadele Edenlere Karşı Yapılan Toplantı
34. Arşak'ın İsteksizce Şapur'un Yanına Gitmesi ve Bir Daha Geri Dönmemesi
35. Şapur'un Ermenistan'a Musibetleri ve Arşak'ın Ölümü
36. Mihrvejan'ın Ermenistan'a Musibetleri ve Pap'ın Ermenistan'a Hükümdar Olması
37. Büyük Dzirav Savaşı ve Mülhit (Zındık) Mihrvejan'ın Ölmesi
38. Pap'ın Nerses'e Zehir Vererek Öldürmesi
39. Sahak'ın Baş Papaz Olması ve Teodos'un Pap'ı Öldürmesi
40. Varazdat'ın Hükümdarlığı ve Onun Hapsedilmesi
41. Arşak ve Vagarşak'ın Hükümdarlığı
42. İran ve Yunan Hâkimiyetinde Olan Ermenistan'ın İki Arşakuni Padişahının Arasında Bölüşülmesi; Şapur'un Asilzadelere Gönderdiği Mektup
43. Ermeni Asilzadelerinin Kendi Topraklarına Geri Dönmeleri ve Kendi Padişahlarının Hizmetine Girmesi
44. Husrev'in Sahak'la Gurur Duyması, Sahak'ın Vanandiler Kabilesinin Eşkyaçlıklarına Karşı Şecaatleri
45. Soren, Ahan, Aşhadar'ın Arşak'ın Hazinesleriyle Hüsrev'e Gelmeleri
46. Arşak'ın Hüsrev ile Yapılan Savaşta Yenilmesi ve Arşak'ın Hastalıktan Ölmesi
47. Mesut Mesrop
48. Arşak'ın Yanındaki Asilzadelerin Hüsrev'in Yanına Dönmeleri; Asilzadelerin Hüsrev'e Yazdığı Mektup; Hüsrev'in Asilzadelere Yazdığı Mektup
49. Hüsrev'in Ermenistan'a Mutlak Hâkimiyeti ve Büyük Sahak'ın Baş Papazlığa Yükselmesi

50. Hüsrev'in Zincire Vurulması ve Kardeşi Vramshapur'un Hükümdar Olması
51. Büyük Sahak'ın Tisfun'a Yolculuğu; Erdeşir'in Vramshapur'a Yazdığı mektup
52. Daniyal Alfabeti³
53. Mesropi Alfabetinin Bir Nimet Olarak Allah tarafından Verilmesi
54. Ermeni, Gürcü ve Akvanilerin Alfabeleri
55. Hüsrev'in İkinci Kez Hükümdar Olması ve Ondan Sonra İranlı Şapur'un Hükümdar Olması
56. Ermenistan'dan Şapur'un Ayrılmasından Sonra Çıkan Olaylar ve Hâkimiyetsizlik Dönemi
57. Mesrop'un Bizans'a gönderilmesi ve Beş Mektubun Yazılması
 - Sahak'ın Teodos'a Yazdığı Mektup
 - Sahak'ın Antikos'a Yazdığı Mektup
 - Sahak'ın Anatolyos'a Yazdığı Mektup
 - Teodos'un Sahak'a Yazdığı Mektup
 - Teodos'un Antikos'a Yazdığı Mektup
58. Doğu Ermenistan Bölgelerinde Eğitim, Genel Barış Anlaşması ve Erdeşir'in Hükümdarlığı
59. Karın Şehri'nin (Teodupolis) İnşa Edilmesi
60. Mesrop'un Tekrar Vaaz Etmesi ve Bizans'a Tercümanların Gitmesi
61. Mülhit (Zındık) Nestor için Yepesos Toplantısının Düzenlenmesi
62. İrfan Tahsili İçin Yolculuğa Çıkış
63. Ermenilerin Uğursuz Birleşmelerinden Dolayı Kendi Huylarını Yok Etmesi
64. Ermenilerin Saltanatının Kendi İstekleriyle Yok Olması ve Başpapazlık Makamının Aşağılanması
65. Büyük Sahak'ın Serbest Bırakılması ve Kendi Yerine Geçen Shamuel İle birlikte İran'dan Ayrılıp Ermenistan'a Gitmesi
66. Büyük Sahak'a Layık Olmayan Shamuel'in Yaptıkları
67. Büyük Sahak ve Mesut Mesrop Dünyaya Veda Ettiler
68. Ermenilerin Arşakoni Kabilesinin Hükümdarlığının Yok Olmasına Ağıt ve Kutsal Gerigor'un Ruhanî Liderliğinin Sona Ermesi

Sonuç

Hornasi'nin eseri yukarıda da görüldüğü üzere üç bölüm ve 192 başlıktan oluşmaktadır. Hornasi, Ermeni tarihini milattan önceki dönemlerden kendi yaşadığı döneme kadar efsaneler, savaşlar ve mektuplar üzerinden anlatmaya çalışmıştır. Hornasi'nin yaşadığı yüzyılın 5. yüzyıl mı yoksa 8. yüzyıl mı olduğuyla ilgili tartışmalar hala devam etmektedir. Hornasi'nin eserinde bazı konular ayrıntılı bir

3 Eser içerisinde dikkat çeken önemli bölümlerden biridir. Dil adlandırmalarının peygamberlerle ilişkilendirilmesine adına bir örnek teşkil etmektedir.

biçimde anlatılmamış hatta birkaç cümle ile geçiştirilmiştir. Bugünkü Ermeni tarihçileri Hornasi'nin eserinde geçen bilgileri tarihi realiteler olarak değerlendirip modern tarihçilik anlayışını bu yapı üzerinde temellendirmeye çalışmışlardır. Bu arada Hornasi'nin eserinde yer alan bilgilerin yer yer çarpıtıldığı da görülmektedir. İkinci kitap 65 numaralı (Vagarsh'ın Hükümdarlığı, Basen Kasabasının İnşası ve Etrafına Sur Yapılması, Khazir'larla Savaşı ve Ölümü) bölümünde Hazar ve Basiller'le ilgili şu bilgiler yer almaktadır: *Vagarsh yirmi yıl hükümdarlık yaptıktan sonra öldü. Onun zamanında Hazar ve Basil gibi dağ halklarının birleşmiş orduları, Vnesep Surhap adlı birisi olan çarlarının önderliğinde (Jora) kapısından çıkarak Kür nehri üzerinden sudan fırlar gibi çıktılar.* (Nalbandiyan, 1984,166). Nalbandiyan, söz konusu bu bilgileri kitabının 286 nolu dipnotunda "Eserde yer alan Hazar adlı Türk soylu kavmin adının metin aktarılırken tesadüfen metne giren kelime ve cümleciktir" şeklinde açıklayarak bilgiyi nasıl çarpıttığına şahit oluyoruz. Eserin ikinci kitap 9 numaralı bölümünde Bulgar Türkleriyle ilgili olarak şu bilgiler yer almaktadır: *"Arşak zamanında büyük Kafkasya Dağları silsilesinde, Bulgarlar'ın ülkesinde büyük karışıklıklar çıktı; bunlardan pek çoğu buradan ayrılarak bizim ülkeye geldiler ve uzun süre Kol'un güneyine, bereketli topraklara, ekmeği bol yerlere yerleştiler.* (Nalbandiyan, 1984,101). Eserin ikinci kitap 8, 22, 27, 85 numaralı bölümlerinde de Bulgar, Hazar ve Hun Türkleriyle ilgili bilgiler bulunmaktadır. (Attar, 2007, 8).

Hornasi, eserinin üçüncü kitap 52 numaralı bölümünde Danyal peygamberi, Ermeni dili (Grabarca) ile ilişkilendirerek Grabarca'ya bir kutsiyet kazandırmaya çalışmıştır. Dil adlandırmalarının peygamberlerle ilişkilendirilmesi tarihte bilinen ve kullanılan yöntemdir. (Tökel, 2002).

Hornasi'nin bu eseri dışında Ermeniler tarafından yazılmış ve Farsçaya tercüme edilmiş iki kitap daha vardır. Bunlardan birincisi, akademisyenler grubu tarafından hazırlanan ve 1981 yılında Farsçaya çevrilen Tarih-i Ermenistan adlı eserdir.⁴ Bu eserin I. cildi Ermeni tarihini başlangıcından 18. yüzyıla kadar anlatır. II. cilt ise 18. yüzyıldan günümüze kadar olan dönemi anlatır.

İkinci eser ise Hırand Pasdırmacıyan tarafından ilk defa Fransa'da basılan Ermenistan Tarihi adlı eserdir.⁵ Bu eserde Ermeni Tarihi, başlangıcından 20. yüzyılın başına kadar anlatılmıştır.

Hornasi, Tarih-i Ermenistan adlı bu eserini Eski Ermeni dili olan Grabarca ile yazmıştır. Eserin bir başka dil üzerinden değil de, Ermenice üzerinden yapılacak bir çevirisinin bu alanda çalışma yapanlar için daha yararlı olacağı kanaatindeyim.

4 Prof. G.H. Sargisyan-Prof. T.H. Hakubiyen, Prof. A.G. Abrahamiyan, Prof. S.T. Yermiyan, Prof. M. G. Nersisyan, Dr. K.S.Hodaverdiyan, Tarih-i Ermenistan I, II., (Tercüme: A. Germanik) Hicri Şemsi 1360 (M. 1981) Tahran.

5 Hırand Pasdırmacıyan, Ermeni Tarihi, (ilk baskı) 1949 Fransa., (Tercüme: Muhammed Gazi) 1987, İran.

Kaynakça

- Attar A. (2007) “Ermeni Tarih Yazıcılığı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt/Volume XXII, 1, 1-18.
- Gedikli Yusuf. (2007) “*Hun Türkçesi Üzerine Araştırma ve İncelemler- 3: Yabgu Unvanının Mana ve Menşeyi*” YOM Türk Dünyası Medeniyet Dergisi, 8,18.
- Ercilasun A. (2008). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları
- Keçiş M. (2008). *Ortaçağ Türk Tarihi Ana Kaynakları*, “Ermeni Kaynakları”, İstanbul: Kriter Yayınları, 146-151.
- Kurat A.N. (1972). *IV-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları
- Sargisyan G.H., Hakubiyani, Abrahamiyan, S.T. Yermiyan, Nersisyan, Dr. K.S.Hodaverdiyan, *Tarih-i Ermenistan I, II.*, (Tercüme: A. Germanik) Hicri Şemsi 1360 (M. 1981) Tahran.
- Pastırmacıyan H. (1949). *Ermeni Tarihi*, (ilk baskı) 1949 Fransa., (Tercüme: Muhammed Gazi) 1987, İran.
- Üren U. (2012). “Kafkasyalı Eski Türk Kavimlerinden: Burcanlar”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 24, 47-65.
- Üren U. (2010). İrneğin Hunları ve Bulgarlaşma Hadisesi, *Tarih Okulu Dergisi*, VII, 39-46.
- Tökel, A. D., (2002). “Alfabelen Simgeye, Simgeden Şifreye: Kadim Milletlerin Alfabelerine Dair Arapça Bir Risale” Nüsha, 6, 169-174.
- Budagova Z.İ., Gukasyan, V.L. (2011). “Azerbaycan-Ermeni Dil Temasları Üzerine” (Çev: Sevinç Üçgül) *Karadeniz* 12, 197-211.

